

ЕПІСТЕМА СУБ'ЄКТИВНОГО ТЕПЕРІШНЬОГО В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

О.В. Савчин

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,

aleks.savchyn@gmail.com

Наукові керівники: 1) доктор психологічних наук, професор О.В. Полунін;

2) доктор психологічних наук, професор З.С. Карпенко

Суб'єктивне теперішнє як об'єкт дослідження є частиною психології ще з початку її зародження як самостійної науки. Про нього вів мову або безпосередньо займався його дослідженням цілий ряд учених-психологів, починаючи з В. Джеймса, В. Штерна та Е. Гуссерля, потім Дж. Мішона, П. Фресса, Е. Пьоппеля та Ф. Варела, аж до наших сучасників М. Віттманна та О. В. Полуніна. Коротко висвітливо основні позиції та досягнення, здобуті в ході тривалої історії дослідження феномену суб'єктивного теперішнього.

«Батько психології» В. Джеймс розгляду питання суб'єктивного теперішнього присвятив цілий розділ «Сприйняття часу» у своїй фундаментальній праці «Принципи психології» [3]. Висновки В. Джеймса щодо суб'єктивного теперішнього були такими:

- теперішнє має тривалість, є розгорнутим в часі, а не одномоментним;
- теперішнє має певну структуру, зокрема «задній край» та «передній край»;
- дійсно теперішнє не відображається в безпосередньому досвіді, а лише представлене у формі названого вченим (із посиланням на містичну фігуру Е. Слая як автора цього поняття) "позірного теперішнього" (specious present). Тобто, на думку Джеймса, те, що сприймається та переживається нами як теперішнє, насправді не є таким і лише здається нам як теперішнє, насправді будучи «щойно промайнули».

Сучасник Джеймса В. Штерн також займався проблематикою суб'єктивного теперішнього [1]. Зроблені ним висновки стосовно суб'єктивного теперішнього були такі:

- теперішнє не є гомогенним і має певну структуру;
- суб'єктивне теперішнє утворюється змістом свідомості, розгорнутим у часі, й відображає цілісний акт свідомості;
- тривалість або, іншими словами, розмір теперішнього є мінливим і залежить від сукупності факторів, зокрема ситуативних, зовнішніх та особистісних, внутрішніх;
- відповідно В. Штерн веде мову про «оптимальну тривалість теперішнього», яка відображає найкращі за поточних умов параметри для обробки того чи іншого досвіду задля утворення цілісного гештальту.

Як бачимо, погляди Джеймса і В. Штерна є схожими в тому, що обидва розглядали теперішнє як протяжне у часі, на противагу домінуючій тоді фізикалістській парадигмі, яка розглядала його як одномоментне явище, і в тому, що теперішнє має певну структуру. Проте відмінним між поглядами цих вчених було те, що В. Штерн наголошував на мінливості розміру суб'єктивного теперішнього, тоді як Джеймс прагнув окреслити певну відносно константну тривалість теперішнього.

Праці про темпоральний досвід основоположника феноменологічної парадигми Е. Гуссерля розцінюються дослідниками його наукового доробку як одні з найскладніших з-поміж всього, написаного Е. Гуссерлем [2]. Розгляд структури теперішнього досвіду крізь призму феноменології дав змогу дійти таких висновків щодо структури теперішнього:

- 1) первинні враження (*primal impressions*) є вихідним феноменом, що утворює темпоральний досвід. Первинні враження є відображенням того, що безпосередньо відбувається просто зараз. Проте наявності самих лише первинних вражень недостатньо для відображення усієї повноти темпорального досвіду, адже щоб мати усвідомлення наявності минулого чи майбутнього,

переходу досвіду із поточного в інший часовий модус потрібні додаткові складники часового досвіду. Зокрема

2) ретенції (retentions), що відповідають за відображення того досвіду, який вже не є безпосередньо присутнім, проте все ще є актуальним як таке, що тільки-но минуло. Згідно з Е. Гуссерлем ретенції є основою для визначення часового модусу тієї чи іншої частини досвіду як «минулого»;

3) протенції (protentions), що відповідають за представлення того досвіду, який ще не настав просто зараз, проте настання його вже очікується; це те, що от-от настане. Відтак антиципація є неодмінним складником досвіду, оскільки жодний досвід не існує у вакуумі, а є частиною безперервного ланцюжка, в якому кожна ланка пов'язана як із минулими ланками, так і з наступними.

Цікавою є перспектива німецького вченого-психолога Е. Пьоппеля, який виділяє не одне, а декілька теперішніх, які до того ж перебувають між собою в ієрархічному підпорядкуванні, тобто теперішні «меншого» масштабу є «будівельними блоками», що утворюють теперішні «більших» масштабів [4]. Зокрема Е. Пьоппель виділяє такі ієрархічні рівні та види теперішніх:

1. Функціональний момент (functional moment) – базовий рівень, на якому утворюються темпоральні поняття одночасності та послідовності. Орієнтовна тривалість у фізичних одиницях – 10-100 мс.

2. Досвідний момент (experienced moment) – рівень, на якому утворюється цілісний перцепт або акт, який є основою для свідомої репрезентації досвіду. Орієнтовна тривалість у фізичних одиницях – 2-3 с.

3. Ментальна присутність (mental presence) – рівень, завдяки якому здійснюється забезпечення континуальності буття індивіда, зокрема підтримка його ідентичності та створення автонаративу. Гіпотетичним механізмом є робоча пам'ять. Тривалість у фізичних одиницях не має чітко визначеної верхньої межі, а нижня настає опісля межі досвідного моменту.

Концепція Е. Пьоппеля є значущою, так як вводить розрізнення суб'єктивного теперішнього як комплексного феномену, який не лише має свою структуру, але і множину функцій та різнопорядкових складових.

Вартим відзначення є підхід, запропонований українським психологом О. Полуніним, адже вченому вдалося поєднати здобутки як когнітивної, так і феноменологічної парадигм у дослідженні суб'єктивного теперішнього. Зокрема спеціально розроблений ним для цього метод «безперервного відмірювання суб'єктивного теперішнього» у поєднанні з феноменологічним інтерв'ю дав змогу виокремити та виміряти такі об'єктивні показники, як тривалість та варіативність розміру суб'єктивного теперішнього разом із дослідженням феноменологічної структури суб'єктивного теперішнього, зокрема феноменології його меж, як їх проживає сам суб'єкт [1]. Важливою перевагою методу О. Полуніна є те, що відмірювання суб'єктивного теперішнього відбувається послідовно та безперервно, що дає змогу, по-перше, розглянути динамічні послідовності суб'єктивних теперішніх (зокрема було виявлено такі явища, як дрейф суб'єктивного теперішнього та взаємозалежність сукцесивних суб'єктивних теперішніх) і, по-друге, забезпечити для суб'єкта, який власне відмірює суб'єктивні теперішні, можливість відзначати його межі знову і знову, що, враховуючи ексклюзивність цього феномену, значно покращує здатність суб'єкта усвідомлювати межі суб'єктивних теперішніх. На наш погляд, запропонований О. Полуніним метод безперервного відмірювання при його модифікації задля дослідження різноманітних гіпотез (як-от, до прикладу, здійснення візуальної стимуляції під час сеансу відмірювання і порівняння цього сеансу із сеансом без стимуляції) має широкі перспективи для подальшого дослідження феномену суб'єктивного теперішнього.

Література:

1. Полунін, О. В. Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження: монографія. К. : Гнозис, 2011. 360с.
2. Arstila, V., Lloyd, D. eds. Subjective time: The philosophy, psychology, and neuroscience of temporality. Cambridge, MA, USA : MIT Press, 2014.
3. James, W., et al. The principles of psychology. Vol. 1. No. 2. London: Macmillan, 1890.
4. Pöppel, E. A hierarchical model of temporal perception. Trends in cognitive sciences 1.2 (1997): 56-61.